

УДК 746.3.011.26(477)“18/19”

ХУДОЖНЬО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ РУШНИКІВ кін. XIX – поч. XX ст.

Людмила АНДРУШКО

*Львівський державний університет внутрішніх справ,
кафедра філософії та політології, вул. Городоцька 26, тел. 0672771842,
e-mail luda-andrushko@ukr.net*

Здійснено дослідження художньо-композиційних особливостей українського рушника як самобутнього мистецького явища в історії української культури. Проведено аналіз композиційної структури орнаменту, визначено основні типи та характеристики кожного з них, здійснено класифікацію орнаменту.

Ключові слова: український рушник, сакральність, функція, типологія, художні особливості, семантика, традиція.

Творці рушників упродовж століть дотримувалися усталених канонів розташування орнаменту. Форма полотна має символічне значення і саме вона диктує вибір зображувальних мотивів, що мають постати на рушнику, за їхнім духовним символічним значенням. Світоглядні уявлення українців завжди мали яскраво виражене релігійне спрямування, і відповідно до цього формувалася система композиційних прийомів орнаментики. Система ця ґрунтується також на конкретних законах, що відповідають закономірностям природи і суспільства.

Науковий інтерес до української народної орнаментики сприяв появі вагомих доробків [1; 2; 3; 4; 5; 9]. За останні роки опубліковано низку цікавих матеріалів на цю тему. Відзначимо дослідження О. Никорак [7], Р. Захарчук-Чугай [3]. Особливої уваги заслуговує праця М. Селівачова [12]. Проте окремі питання залишаються не з'ясованими до кінця. Беручись до аналізу таких питань, автор цих рядків хоче висловити деякі власні.

Завдання публікації – визначення художньо-композиційних особливостей українських народних рушників кін. XIX – поч. XX ст. як продукту міфологічної творчості наших предків.

Композиція орнаменту на рушниках пов'язана із художньою спадщиною, генетичним кодом художньої традиції. Закон художньої традиції регулює складні процеси відбору, освоєння, трансляції і розвитку історичного соціокультурного досвіду. Виготовлення та декорування рушників, особливо ритуальних, за своїм характером канонічне, тобто обмежене нормою. Традицію підсилює і підтримує канон. Трипільська, скіфська, киеворуська культури були канонічними, тому до XX ст. орнаментика і декор на рушниках залишилися майже незмінними, бо закон традиції діє також і в структурі однієї композиції.

Якщо форма рушника символізує зв'язок світів (дорогу між світами), то логічно спрогнозувати, що на рушнику може бути зображено тільки те, що відповідає цій

дорозі, що на ній можна зустріти. Це не тільки весь Космос, не тільки Всесвіт, це також дорога як земний символ, наповнена світлоносною силою, що супроводжує людину усе її життя. Ця сила оберігальна, світлодайна, очищувальна, величальна. Ця дорога довга, прямокутна, як довге прямокутне полотно. Особливою довжиною відзначається ритуальний рушник. Мають свою логіку і розташовані на ньому зображення: початковий і кінцевий пункт зв'язку, світ "той" і світ "цей", поєднання Добра і Зла, позитивного і негативного. Як зазначає Ю.Мельничук, за допомогою біолокаційного методу було визначено: один кінець рушника має позитивну енергетику ("+"), а другий – негативну ("–"). Середина рушника зрівноважує кінці нейтральною енергетикою. Середина є здебільшого чиста, біла [5, с. 52].

Цілісність – властивість і якісний показник українських рушників, що синтезує орнамент і форму в неподільну єдність. Цілісність рушника виявляє свої властивості на різних рівнях: єдність утилітарного і декоративного; форми і декору, елемента й мотиву орнаменту, колорит, тональність. Цілісність композиції орнаментів рушника закладена у стійкій першооснові народного мистецтва – традиції.

У композиції рушників, які є творами площинного характеру, у тектоніці орнаментів розрізняють мікро – і макроструктури, а також структури закриті й відкриті. Закриту тектонічну структуру орнаменту рушника характеризує обмеженість мотивів (дзеркально-одновісний, розетковий орнамент). Більшість орнаментів має відкриту тектонічну структуру, якій властивий вільний ритмічний розвиток мотивів на площині у чотирьох напрямках до нескінченності (сітчаста композиційна схема). Повторення рапорту у двох напрямках створює стрічковий орнамент.

Орнаменти рушників кін. XIX – поч. XX ст. збудовані за законами пропорційності, яка передбачає організацію на площині прийомів плоскісного формотворення на підставі кратних і простих співрозмірних величин.

Орнамент і декор на рушниках розвивалися і збагачувалися у результаті практичної діяльності багатьох поколінь народних майстрів. Композиційні прийоми – ритм, симетрія, інколи асиметрія, пропорції в українських рушниках вражають усталеною канонічністю і традиційністю. Ритм в орнаменті рушників має такі принципи побудови: повторення, чергування за формою, чергування за кольором. Ритмічна побудова є тим засобом, який зв'язує окремі мотиви у цілісність. Ритміка орнаменту у своїй основі відображає ритмічні рухи у природі і в житті людини – біг і ходьба, рухи у трудових процесах або в танці, зміна дня й ночі, розвиток рослини, серцебиття, дихання.

Ритм може створювати із цими явищами асоціативні зв'язки, посилюючи образність узорних форм. На стиках ритмічно поєднаних мотивів часто утворюються довільні фігури, які збагачують звучання основних форм. Просвіти тла між фігурами можуть виглядати як нові мотиви. Інколи вони бувають такої ж конфігурації, як і основні мотиви. Це свідчить про те, що пластичні, кольорові властивості багаторазово повторюваного мотиву створюють в орнаменті особливу кольорово-пластичну структуру, в якій рисунок окремого елемента інколи проглядається важко або не проглядається зовсім. Якщо елементів три або більше, вони починають складатися в метричний ряд; якщо їх менше, то вони сприймаються як самостійні одиниці. Складний ритм ґрунтується на поєднанні простих ритмів.

Ритм впливає на емоції людини у процесі художнього сприйняття. Ритмічні композиції мають різну частоту – сповільнену і зростальну. Ритмічна організація

елементів композиції рушників може здійснюватися в одному, двох або чотирьох напрямках.

Найпоширеніший в орнаментіці рушника композиційний прийом – симетрія. Принцип симетрії закладений у самій формі прямокутного полотнища, а також у технології створення полотна (перетин горизонтальних і вертикальних ниток під прямим кутом). Таке розташування ниток (полотняне переплетення), найпоширеніше у виготовленні рушників, створює фактуру поверхні полотна, яка за своєю суттю симетрична. Орнаментальне навантаження розташоване на краях полотнища – симетрично одне до одного. Взір може розвиватися симетрично до поперечної або до поздовжньої осі рушника. Існує чіткий порядок у розташуванні та поєднанні елементів і мотивів. Перевага такого виду побудови орнаменту пов'язана, безперечно, з тим, що на основі симетрії будується реальний світ: рослини, тварини, птахи, кристали і сама людина. Симетрія надає орнаментові цілісності, закінченості, порядку. У композиції рушників виділимо такі типи симетрії: дзеркальна, точкова, вісна, переносна, альтернативна, ковзаюча.

Найпоширеніший тип симетрії в рушникових орнаментах – дзеркальна симетрія. Мотив можна розділити на дві однакові частини. Багатство взорів надзвичайно велике. У них застосовують різновиди дзеркальної симетрії: дві стрічкові структури, три сітчасті, п'ять розеткових. Ускладнений вид динамічної симетрії отримують завдяки різним симетричним повторам першопочаткової фігури – переносам, поворотам, віддзеркаленням. Симетричні елементи можуть бути перенесені вздовж однієї або двох осей, утворюючи стрічкові, сітчасті, розеткові орнаментальні структури.

У деяких орнаментах рушників наявна так звана точкова симетрія утворення взору, яка формується поворотом фігури навколо осі симетрії на конкретний кут. Творються зірочки, розетки. В основі побудови – поділ кола на рівні частини.

Виокремимо також тип рушників із бордюром (каймою) – орнаментом, в якому елементи, що повторюються, переміщують уздовж однієї прямої або кривої лінії. Особливо розвинулися бордюри на рушниках центральної частини України, переважно в орнаментах рослинного характеру. Існують різноманітні варіанти бордюрного орнаменту. У рушниках має застосування симетричний орнамент, якому властива велика варіантність. Інколи натрапляємо на асиметричні композиційні структури, в яких відхилення від ідеальної симетрії незначні. Такі порушення симетрії використовують для посилення виразності форми. Асиметрію орнаменту фіксуємо в сюжетних рушниках. Характер орнаменту відрізняється також динамікою і статикою.

Композиція орнаменту на рушниках логічно пов'язується з площинним характером поля тканини, її формою і розміром, а також із властивостями матеріалу та можливостями техніки.

Існують три основні типи композиційних схем на рушниках:

- а) Рядково-смугаста
- б) Клітчаста
- в) З вертикальною віссю симетрії.

Крім того, можна також виділити чималу кількість варіантів і перехідних типів.

Рядково-смугастий тип орнаменту домінує на рушниках по всій території України. Найпоширенішим є розміщення орнаменту на вузьких кінцях рушника.

Найчастіше вони орнаментовані однорідними або різної ширини кольоровими смугами.

Концентрація поперечних смуг міститься на кінцях рушника і розріджується з рухом до середини. Невелика частина центрального поля залишається вільною від смуг. Такий тип укладу орнаменту характерний для побутово-господарських (типу утиральника) рушників щоденного вжитку, які були поширені на всій території України.

Ускладненим варіантом є орнамент, що його доповнює система геометричних мотивів. Композиції рядково-фризового, або рапортного, типу наявні на рушниках, поширених на всій території України; у найпростішому варіанті композиції вужчі краї полотнища перетинає одна орнаментальна смуга різної висоти. Поширені в рушниках і складніші стрічкові композиції. У них рапорт об'єднує один або кілька мотивів. Орнаментальні смуги створюються з однорідних або з двох чи трьох різних мотивів так, що один мотив заповнює один рядок, інший – другий рядок. Як варіант – в одному і тому самому рядку можуть чергуватися два і більше мотивів. Чергування здійснюються вільно; торкаються виступами або щільно пов'язуються один з одним. Лаконічний, доволі скромний декор таких композиційних типів присутній також на рушниках господарського призначення.

Складніший рапорт формується з фігурних елементів і мотивів. Елементи розміщені тільки симетрично згідно з орнаментальною сіткою, що створюється з набору горизонтальних, вертикальних, прямих, кривих і скісних ліній – вони обґрунтовують відповідні орнаментальні ритми. Провідні мотиви, характер їхнього вертикального чи горизонтального розміщення, густота введення додаткових елементів створюють різний темп орнаментального ритму. Стрічково-фризові композиції можуть бути одно-, дво-, три-, чотири – і п'ятирядні.

Існують рушники, орнаментальна смуга яких складається з розеткового рапорту. У них від вертикальної і горизонтальної осей симетрії йде побудова окремих елементів і форм. Основне місце в розетковому рапорті посідають квадрат і ромб. Узори розміщуються на осьових радіальних лініях, які виходять з однієї точки.

Безузорні або дрібноузорні смуги пролягають уперек усього полотнища рушника. Поперечно-смугастий уклад декору може бути рівномірним на всьому полотнищі або згрупованим. Орнаментальні смуги чергуються одна з одною на деякій відстані, залишаючи проміжки вільного тла, або повторюються частіше, відмежовуючись одна від одної тільки вузькими безузорними смужками, і створюють у такий спосіб орнамент без спільного тла. Такий тип композиції орнаменту характерний для “весільних” і “заручинових” рушників, якими зв'язували руки або перев'язували через плече. Поширені такі рушники на Київщині, Чернігівщині, Волині, Рівненщині.

Окрему групу щодо характеру розміщення орнаменту становлять рушники, узорна частина яких займає дві третини довжини полотна і розміщена тільки на одному кінці. Поширені у Закарпатській області, вони короткі, майже квадратної форми. Їх вивішували як прикрасу на закріпленій над ліжком жердці – “гряді” [7, с. 96].

Трирядові фризові композиції, також широко відомі в орнаменті рушників, зосереджені на краях полотнища. Центральний ряд найширший, крайні – вужчі. Крайні смуги орнаментовані дрібними мотивами, суголосними мотивам центральної смуги. Інколи центральну смугу обрамлювали з обох боків рядом зубців або

півромбів. Такий тип орнаментування поширений на рушниках західних районів України. Прикладом для створення зорів на рушниках слугували уставки жіночих сорочок.

Існують рушники зі складними композиційними схемами, розміщеними на краях полотнища, що в ритмічному повторі займають половину висоти тла рушника. Між вишитими смугами виступає біле полотно, яке створює додаткове художнє навантаження. Композиції орнаментів рядково-смугастого типу поширені на рушниках усієї території України, але найбільшого розвитку та варіантності схем вони досягли в центральних районах (Київщина, Полтавщина, Полісся).

Фіксуємо й іншу схему розміщення, в основі якої – поєднання орнаментальних рядів, що мають різну вісь симетрії. На краях полотнища розташований ряд повздовжніх смуг, вони мають вертикальну вісь симетрії. Перетинають їх горизонтальні смуги, що простягаються впоперек полотнища і займають решту тканини. На таких рушниках смуги мають два різноскеровані напрямки: вертикальний та горизонтальний. Як варіант існує розміщення повздовжніх узорних смуг через все полотнище: на кінцях рушника відзначаємо більший розмір смуг та складніші елементи. Така схема побудови орнаменту властива буковинським рушникам.

Ще одним варіантом є композиції, у яких рапортні орнаментальні смуги з поперечним укладом доповнено одним або двома мотивами, які мають вертикальну вісь симетрії: мотиви дерева-квітки, вазони, вінки (інколи з елементами геральдики), антропоморфні, орнітоморфні, зооморфні мотиви. Такі композиційні схеми є на рушниках Поділля, Полтавщини, Київщини, Сумщини, Черкащини.

Велике різноманіття орнаментальних мотивів бачимо на рушниках, якими обрамлювали ікони в хаті. На різних територіях їх могли називати “наобразниками”, “божниками”, “завесками”. Такі рушники – довгі (від 3 до 6 метрів) і достатньо вузькі (від 5 до 35 см) – ткалися ремізно-підніжковою та килимовою техніками. Надзвичайно самобутні, вони особливо поширені на території Полісся, де мають назву рушники-“божники”. Для них характерна глибока архаїчність орнаментально-композиційного оформлення, на яке не натрапляємо в іншому історико-етнографічному регіоні України [4, с.47-48]. Розміщення орнаменту на рушниках-“божниках” підпорядковане конкретному художньому канону, який передбачає поперечний ритмічний уклад смуг по всій площині виробу. Смуги, утворені з геометризованих елементів, укладалися у ряди. Їх могло бути від трьох до дев’яти. Кожен з цих рядів утворений з геометризованих квітів, іноді зі складних геометричних елементів, першооснову яких важко розпізнати.

На початку ХХ ст. на Поліссі формується особливий тип поліського рушника, відомого під назвою “завеска”. Його прикрашає орнамент, утворений за допомогою техніки ткання, а не вишивки. Його поява значною мірою зумовлена занепадом у цей час трудомісткого ручного ткацтва і наповненням місцевого ринку дешевими фабричними тканинами [3, с.33]. Вишита “завеска” також вирізняється складністю орнаменту. Кінці полотнища декорували поперечним дво-, три-, п’ятирядовим рапортним зором. Окрім багатих прикрас, на кінцях робили ще одну довгу смугу, “берег”, на одному з повздовжніх країв. На додатковій повздовжній смузі вишивали рапортний орнамент, який складався з мотивів квітів, віночків, корон, птахів. Багатством орнаменту та вишуканістю кольорової гами вирізняються рушники-“завески” з с. Каменська Слобода Новгород-Сіверського району Чернігівської обл.,

що зберігаються у колекції Музею етнографії та художнього промислу Інституту народознавства НАН України. Вишита “завеска” була легшою у виконанні, аніж тканина, тому на початку ХХ ст. набула особливого поширення. Таким рушником прикрашали ряд з кількох ікон на стіні, викладаючи середню частину так, щоб було видно вишивку на повздовжньому краї, а кінці з вишитими мотивами спадали уздовж крайніх ікон. Такий рушник створював декоративне обрамлення ікон. Як слушно зазначає Л.Булгакова, “в радянський період внаслідок переслідування віруючих та варварського знищення ікон багатівікова традиція українців вшановувати вдома зображення християнських святих руйнувалася. У 40 – 50-рр. ХХ століття в хаті поліщука, де ще недавно було десять і більше ікон, залишилися одна-дві. Це також було причиною того, що довгу “завіску” заступав короткий рушник-набожник, яким прикрашали одну ікону чи портрет” [2, с. 334]. Коротші розміри рушника зумовлювали нові композиції вишитих узорів.

Отже, ми розглянули лише основні композиційні схеми рядково-смугового орнаменту. Зазвичай такий тип орнаменту наявний на тканих рушниках. Різним пропорційним співвідношенням кольорових смуг і тла та місцем їх розміщення досягається велика варіантність орнаментальних композицій. Рядково-смуговий тип побудови орнаменту зумовлений конструкцією горизонтального ткацького верстата і пов’язаною з ним технікою ремізно-човникового перебірного ткання. Спільною рисою для всіх згаданих варіантів орнаментальних смуг, розміщених на рушниках, є те, що орнамент завжди komponують паралельно до ниток піткання. Окремі мотиви й орнаментика на рушниках побудовані симетрично і загалом зберігають статичний характер.

Орнамент рядково-смугового типу поширений в рушниках на усій території України кін. ХІХ – поч. ХХ ст. За змістом і формою орнаментальні мотиви таких композицій поділяємо на геометричні, зооморфні, антропоморфні. На певних типах рушників фіксуємо поєднання такої орнаментики. Вони позначені гармонійним взаємозв’язком усіх елементів, чіткою ритмічністю ліній, чіткою графічністю окреслень. Фризиви смуги вирізняє складність і масштабність малюнка, емоційно-образне сприйняття якого залежало від співвідношення з шириною фонові смуги. Перевага білого тла підсилює графічну активність орнаменту, при цьому мотиви легко “прочитуються”. Якщо орнаментальні смуги густо заповнені елементами і щільно прилягають одна до одної, тоді тонкі пробіли тла незначні або цілком відсутні. За такого розміщення орнаментальних смуг дещо втрачається монументально-декоративна виразність рушника.

У багатьох регіонах України (Полісся, Поділля, Київщина) поширений орнамент – клітка, розміщений по всьому полотнищі рушника. Така орнаментування створюється під час ткання, коли нитки основи різняться за кольором та якістю почергово і нитки піткання відповідно також не однаково за кольором. Перпендикулярний перетин різнобарвних (різнотонових) смуг створював клітчасту поверхню – від найпростішої до дуже ускладненої. Часто рисунок виконували у двох відтінках – білому і сірому – способом “рябого ткання”, де використано білі (відбілені) та сірі (невідбілені) нитки. Орнаментальні мотиви в композиції клітчастого типу вписуються в прямокутну або діагональну сітку. Напрямок сітки та відстань між мотивами створюють різновидність композиції, в основі якої – квадрат з численними варіантами контурного обрамлення.

Дещо ускладненим варіантом є клітчаста композиція з виділенням вертикальних смуг, розміщених уздовж рушника (інколи вертикальні смуги були зосереджені лише з одного боку).

Іншим варіантом є клітчаста орнаментация з акцентуванням на горизонтальних смугах, якими “прокидали” рушник з обох кінців. Прикладом можуть бути рушники, виконані саржею та ремізно-човниковим тканням кін. XIX – поч. XX ст. з с. Березно та с. Кухарська Воля Рівненської обл., що зберігаються у колекції Рівненського краєзнавчого музею.

Відмінність становлять рушники, в яких клітчастий орнамент, що розвивається однаково на всьому полотнищі, доповнюють поперечні орнаментальні смуги, зосереджені по вужчих краях полотнища. Ці смуги можуть складатися з елементів рослинного або геометричного характеру. Згадане орнаментування клітчастого типу полотнища рушника найпоширеніше на Волині, Рівненщині, Київщині. Воно пов’язане з технікою ремізно-човникового й перебірного ткання.

На багатьох рушниках кін. XIX – поч. XX ст. бачимо мотив “дерево-квітка”, розміщений на двох вужчих кінцях полотнища. Цей мотив має вертикальну вісь симетрії, розгортається по вертикальній осі, дуже складний і займає третину поля виробу; під центральною частиною мотиву розташовують широку поперечну смугу орнаменту – “базу”, що складається здебільшого з гнучкої витой горизонтальної гілки, у вигинах якої розміщено квіти. “База” може мати складну композиційну побудову і об’єднувати багато елементів, а також може виступати у спрощеному варіанті. По периметру рушника (рідко – вздовж його вертикальних сторін) проходить орнаментальна смуга – “габа”. Твориться вона з окремих елементів, але найчастіше постає як хвиляста гілка у вигляді аканта з листочками-квітами, гронами винограду. Вужчі краї рушника можуть відмежовуватися лише однією хвилястою лінією, яка складається з елементів: безконечник-кривуля. Середина поля рушника або залишається вільною, або заповнюється “розкидкою” з окремих елементів – кущиків, гілок, квітів. Елементи “розкидки” можуть мати різне розташування: 1) шахове; 2) вписане у шов квадрата; 3) сконцентроване над вершиною мотиву “дерева” і розріджене до країв. Вони різняться кількістю та розмірами: якщо елементи більші, то їх менше (2, 3, 4), і навпаки. Кінець рушника завершується шахматкою. Це основна схема композиції з вертикальною віссю симетрії. Вона має кілька варіантів. Такий спосіб розташування орнаменту на “кілкових” рушниках використовують переважно в центральній частині України. Натрапляємо на такий тип композиції найчастіше на Полтавщині, Київщині, півдні Вінниччини, а також на рушниках деяких районів українського Полісся, Одещини. Аналогії спостерігаємо в композиції орнаменту рушників суміжних із Україною районів Курської, Воронезької областей (етнічні українські землі) та білоруського Полісся [8, 9, 10, 11].

Варіантом основної композиційної схеми є така, що повторює описану вище, але на вужчих краях полотнища відсутня поперечна орнаментальна смуга – “база”. Цей варіант дещо спрощений. Він існував на рушниках паралельно з основною композиційною схемою.

Одним із варіантів є композиції з двома основними мотивами дерева-квітки. У цьому випадку іконографічно Дерево Життя представлене мотивом “вазона”. По периметру рушника проходить орнаментальна смуга, яка інколи розвивається на вужчих краях полотнища, обрамлюючи один або два основних мотиви, і не доходить до середньої частини поля.

Розгляньмо схему мотиву Дерево Життя. Чітка система його композиційної побудови вироблялась упродовж століть. Гілки дерева розміщені симетрично в позмінному чергуванні або у двобічному попарному плані. Центральний стовбур має різні принципи побудови: однолінійні, дволінійні, хвилясті, ламані, зубчасті стрічки. Виростає дерево з основи – кола, півкола, трикутника, прямої або хвилястої лінії – “дороги” або з вазона [6]. Досліджуючи складні схеми зображення дерева, можемо виділити основні його композиційні схеми: дерева одно – чи тристовбурні, дерева із дво-, три-, п’ятиярусним розміщенням бокових гілок з різного виду квітами, листками, галузками. Існує багато варіантів зображення основи, стовбура, гілок, вершечків дерева [1, с.384-403]. Композиційна основа, з якої виростає дерево, – горщик, збанок, вазон, кошик. Вони варіювалися формою (прямокутна, квадратна, конусоподібна) і різним заповненням окресленої форми. Композиційні схеми Дерева Життя вирізняються складністю та великою варіантністю. Вони досягли активного розвитку і трансформації елементів, посіли центральне місце не лише в рушниках, а й у вишивці одягу чи не в усіх областях України.

Композиційні схеми, які містять мотиви вазонів, букетів, вінків, широко відомі на рушниках Рівненщини, Львівщини (м. Турка). Зображення, зосереджені на вузьких кінцях рушника, мають вертикальну вісь симетрії. Мотиви вазона, вінків будовані за принципами симетрії, мотиви букетів – асиметричні за формою. Один (інколи два) мотиви відмежовані від країв рушника поперечною орнаментальною смугою, яка складається з таких самих елементів, що й основний мотив. Середня частина залишається незаповненою.

Можна виділити рушники, площина яких декорована окремими мотивами. Крім Дерева Життя, найчастіше фігурують мотиви квітки, розетки, геометричні мотиви, дуже рідко антропоморфні. Зазвичай мотиви не пов’язані між собою окремими елементами і розміщені не хаотично, а у відповідній послідовності. Такий композиційний уклад мотивів характерний для рушників із Закарпаття, чимала кількість яких зберігається в збірці Закарпатського музею народної архітектури та побуту. Найпростіша композиційна схема – це розміщення мотивів в один ряд по вузьких краях полотнища. Мотиви, однакові за розміром, складають поперечний рядок. Таких рядків може бути два, три, чотири. Інколи рядковий уклад мотивів відмежовують смугами, що формуються із дрібних елементів основного мотиву. Декор зосереджений на вузьких краях полотнища, а середня частина залишається вільною. Заповнення окремими мотивами може йти вздовж усього рушника від краю до краю. Розміщення окремих мотивів часом відбувається у шаховому порядку. В одному випадкові зображення наявне тільки на краях рушника, в іншому – заповнена вся площина від краю до краю, але відбувається виділення кінців завдяки збільшенню розміру основного мотиву. Можливе чергування двох, трьох мотивів. Таку композиційну схему, властиву рушникам Буковини, Поділля, Закарпаття, Київщини кінця XIX – поч. XX ст., характеризує чітка, виразна графіка елементів і мотивів, їхня монументальність та гармонійність.

Отже, на основі детального аналізу орнаментальних мотивів та особливостей їхнього застосування можемо стверджувати, що орнаментация українських народних рушників відбувалася за чіткою традиційною системою, пов’язаною з сакральною, символічною та естетичною функціями. Багатство декору, ритми орнаментів і колорит демонструють особливу високу художню культуру творців. Аналіз композиційних схем на рушниках кін. XIX – поч. XX ст. дав змогу визначити основні

їхні типи: рядково-смугастих, композиції клітчасті та композиції з вертикальною віссю симетрії. Композиція орнаменту на рушниках логічно пов'язана із площинним характером поля тканини, її формою та розміром, а також із властивостями матеріалу й можливостями технік.

1. *Антонович Д.* Український орнамент // Українська культура : тексти лекцій / Д. Антонович. – К. : Либідь, 1993. – С. 385-403.

2. *Булгакова Л.* Поліський рушник ХХ ст. // Полісся України : Матеріали історико-етнографічного дослідження. – Вип. 2. Овруччина 1995 / Л. Булгакова. – Львів, 1999. – С. 329-340.

3. *Захарчук-Чугай Р. В.* Народне декоративне мистецтво Українського Полісся. Чорнобильщина / Р. В. Захарчук-Чугай. – Л. : Інститут народознавства НАН України, 2007. – 336с.

4. *Кара-Васильєва Т. В.* Традиційне і нове в Полтавському рушнику / Т. В. Кара-Васильєва // Народна творчість та етнографія. – 1981. – №5. – С. 45-52.

5. *Мельничук Ю.* Дерево життя у вишивках / Ю. Мельничук // Артанія. – 1998. – №4. – С. 51-52.

6. *Найден О.* Дещо про форми народного мистецтва, особливості їх виникнення та функціонування у середовищі / О. Найден // АНТ Вісник археології мистецтва культури. – 2000. – № 4–6. – С. 65-70.

7. *Никорак О.* Українська народна тканина ХІХ – ХХ ст. : Типологія, локалізація, художні особливості / О. І. Никорак. – Львів : Інститут народознавства НАН України, 2004. – Ч. 1: Інтер'єрні тканини – 2004. – 584 с., іл.

8. *Соболев Н. Н.* Русский орнамент. Камень, дерево, керамика, железо, стенопись, набойка : альбом / Н. Н. Соболев. – М. : Изд-во. Гос. архитектурного ин-та, 1948. – 174 с.

9. *Стасов В. В.* Славянский и восточный орнамент по рукописям древнего и нового времени / В. В. Стасов. – СПб. : [б. и.], 1884-1887. – 78 с.

10. *Фалеева В. А.* Русская народная вышивка (древнейший тип) / В. А. Фалеева. – М. : Гос. рус. музей, 1949. – 33 с.

11. *Шангина И. И.* Образцы русской вышивки на обрядовых полотенцах ХІХ – ХХ вв. (к вопросу о семантике древних мотивов сюжетной вышивки) : автореф. дисс. на соискание уч. ст. канд. ист. наук / И. И. Шангина. – М., 1975. – 17 с.

12. *Селівачов М. Р.* Лексикон української орнаментики (іконографія, номінація, стилістика, типологія) / М. Селівачов. – К. : Редакція вісника “АНТ”; Ніжин : ТОВ “Видавництво “Аспект-Поліграф”, 2005. – ХІХ, 400 с.

ХУДОЖЕСТВЕННО-КОМПОЗИЦИОННЫЕ ОСОБЕННОСТИ УКРАИНСКИХ НАРОДНЫХ РУШНИКОВ кон. XIX – нач. XX в.

Людмила АНДРУШКО

*Львовский государственный университет внутренних дел,
кафедра философии и политологии,
ул. Городецкая, 26, тел. 0672771842,
e-mail luda-andrushko@ukr.net*

Осуществлены исследования художественно-композиционных особенностей украинского рушника как самобытного художественного явления в истории украинской культуры. Проведен анализ композиционной структуры орнамента, определены основные типы и характеристики каждого из них, осуществлена классификация орнамента.

Ключевые слова: украинский рушник, сакральность, функция, типология, художественные особенности, семантика, традиция.

ARTISTIC COMPOSITION PECULIARITIES OF FOLK TOWELS IN THE END OF XIX AT THE BEGINNING OF XX CENTURIES.

Liudmyla ANDRUSHKO

*Lviv state internal affairs university Philosophy and politology department,
Horodotska Street 26, tel. 0672771842,
e-mail luda-andrushko@ukr.net*

Ukrainian towel was introduced as a polyfunctional work of artistic culture in syncretic folk unity. Ukrainian towel is considered to be a kind of decorative and applied art and according to it form and special features main functions were determined. The composition structure of embroidery is subjected to through analysis. The main types and characteristic features of each type of ornament are determined and classified.

Key words: ukrainian towel, sacral, function, typology, artistic special features, semantics, tradition.

Стаття надійшла до редколегії 27.02.2009

Прийнята до друку 23.09.2009